

Бантшишева О.О.

Державний університет «Житомирська політехніка»

СХИЛЬНІСТЬ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ДО ПЕВНИХ ВИДІВ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХНЬОЇ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті наведено результати емпіричного дослідження схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої професії. Як відомо, у цьому віці молоді люди можуть бути вразливими, залежними від думки оточуючих, схильними до ризику або, навпаки – пасивними, мати підвищений рівень тривожності. Такий стан може ускладнювати прийняття рішення щодо вибору професії, що вкрай важливо для осіб юнацького віку, адже готовність до самовизначення у професії є одним із психічних новоутворень цього вікового періоду. Від вибору професійного шляху залежить все майбутнє життя, професія комфортно зменшує частоту фізичних і психічних проблем, підсилює задоволеність життям, має великий вплив на стан і самопочуття особистості.

Під час дослідження було встановлено, що показники схильності юнаків до віктимної поведінки найменші в майбутніх юристів, ніж у представників інших спеціальностей. Найвищі показники зафіксовано в майбутніх психологів. У дослідженні брали участь: майбутні інженери (32,3%); майбутні психологи (31,3%); майбутні історики (18,4%); майбутні юристи (18,0%).

Під час обробки даних було встановлено, що майбутні психологи більш схильні до саморуйнівної (активна поведінка людини, яка провокує ситуацію віктимності своїм проханням або зверненням до інших), майбутні історики – до агресивної (прояв агресії у формі нападу чи іншої провокуючої поведінки) та некритичної (демонструють необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації), майбутні інженери – до залежної та безпорадної (не чинять опору, протидії злочинцю з різних причин: через вік, фізичну слабкість, безпорадний та ін.), майбутні юристи – до гіперсоціальної віктимної поведінки (жертвна поведінка, яка є такою, що соціально схвалюється).

Загалом показники схильності юнаків до віктимної поведінки найнижчі в майбутніх юристів, ніж у представників інших спеціальностей. Одним із ймовірних пояснень може бути більш розвинена правова свідомість як професійно важлива характеристика майбутніх юристів, що певною мірою забезпечує передбачення наслідків такої поведінки (в контексті аналізу взаємодії злочинця й жертви в межах опанування спеціальності).

Із метою профілактики та корекції схильності до віктимної поведінки було розроблено психологічну програму «4Е» з розвитку емоційного інтелекту, теоретичним підґрунтям якої стало положення про те, що розвиток емоційного інтелекту в юнацькому віці набуває особливої значущості, пов'язаної з новою якістю життя юнаків, усвідомленням власної індивідуальності та прагненням до побудови конструктивних взаємин з оточуючими, а в разі низького рівня емоційного інтелекту йдеться про нездатність правильно розуміти як власні емоції, так і інших людей і, як наслідок, неможливість будувати конструктивні стосунки, що може спричиняти девіації поведінки, однією з яких саме і є схильність до віктимної поведінки.

Ключові слова: особи юнацького віку, самовизначення у професії, віктимна поведінка, схильність до віктимної поведінки, агресивна поведінка, саморуйнівна поведінка, гіперсоціальна поведінка, залежна та безпорадна поведінка, некритична поведінка, емоційний інтелект.

Постановка проблеми. Дослідження зарубіжних і вітчизняних психологів (І. Андреева, Л. Божович, І. Ветрова, Л. Виготський, Е. Дюркгейм, Д. Ельконін, Е. Еріксон, І. Кон, Р. Мертон, Ю. Нікітіна, П. Селовеї) свідчать про те, що питання утвердження в соціумі важливе та в вод-

ночас складне для осіб юнацького віку. І перш за все, це пов'язано із самовизначенням, як професійним, так і особистісним. Адже відомо, що юнацькому віку притаманні вразливість, залежність від чийсь думки, схильність до ризику або, навпаки, пасивність, підвищений рівень три-

можності, в них може бути ускладнені міжособистісні відносини як з однолітками, так і в колі сім'ї. Усе це може ускладнювати самовизначення у професії.

Нерідко, коли молодій людині важко обрати професійний шлях – батьки підказують, що саме слід робити. І це не завжди може бути вдалим. Поступаючи так, як хочуть батьки, юнак виконує не власну волю, він/вона слідує бажанню старшої, а отже авторитетної людини, що може ще більше посилювати кризу цього віку, коли стається вибір між отриманням позитивного Я і дифузійною ідентичністю [11]. Невірний вибір професії може додати нестабільності, вразливості, невпевненості перед світом та оточуючими. Адже ми кажемо про те, що задоволеність професією підсилює задоволеність життям, має вплив на стан і самопочуття. І навпаки, відчуття незадоволеності професією може підсилити суперечності у сприйнятті самого себе.

Ряд теоретичних досліджень (Е. Еріксон, А. Маслоу, В. Полубинський, Дж. Рейнхотер, М. Селігман, А. Репецкая, К. Роджерс, Л. Франк, З. Фройд, К. Хорні та ін.) вказують на те, що віктимні прояви, які ускладнюють становлення людини в соціумі, зумовлюють певні індивідуально-психологічні чинники, які інакше можна назвати певними індивідуальними рисами (темперамент, тип гендерної ідентичності, рівень тривожності, ригідність, самооцінка, ступінь управління власним життям та ін.), та соціально-психологічні, тобто вплив на формування та становлення особистості зовнішніх чинників (тип виховання в сім'ї, вплив педагогів, неформальні субкультури та ін.). Усі ці чинники так або інакше впливають на розвиток, на самовизначення особистості, як професійне, так і особистісне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення самовизначення, як професійного, так і особистісного в осіб юнацького віку – актуальна тема, яка постійно цікавить психологів, педагогів і соціологів. Окремим аспектам у процесі самовизначення, як професійного, так і особистісного, було присвячено ряд публікацій (Г.А. Абрамова, К.А. Абульханова-Славська, Д. Аткинсон, О.І. Бондарчук, О.А. Бучарська, І.А. Васильєва, Є.П. Ільїн, Є.О. Климов, Л.О. Колісник, А.Н. Леонт'єв, А. Маслоу, Н.А. Невольніченко С.Д. Смирнов, Л.М. Співак, Д. Халл, Х. Хекхаузен та інші).

Формулювання цілей статті. Мета – описати типи та рівні схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої професії, що були досліджені.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні брали участь 438 студентів вищих навчальних закладів віком від 17 до 21 року. За обраними професіями респонденти розділилися таким чином: інженери (32,3%); психологи (31,3%); історики (18,4%); юристи (18,0%).

Схильність осіб юнацького віку до віктимної поведінки вивчалася за методикою О. Андронникової [1, с. 11–25]. Ця психодіагностична методика охоплює комплекс взаємозалежних проявів віктимної поведінки і спрямована на аналіз психологічної реальності, що прихована за віктимними поведінковими аспектами.

Для більш глибокого аналізу прояву схильності до віктимної поведінки було відокремлено чинники її формування та обрано методики для їх вивчення: опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» Д. Олсон, Дж. Портнер та І. Лаві (адаптована М. Перре), Тест на міжособистісну залежність (методика Р. Гіршфільда, адаптація О. Макушиної), «Шкала сугестивності» (О. Елисеєв), «Методика суб'єктивного почуття самотності» (Д. Рассел, М. Фергюсон), Особистісний опитувальник Г. Айзенка ЕРІ, Тест СЖО (Д. Леонт'єв), Методика «Маскулінність-фемінінність» (С. Бем), «Шкала пошуку відчуттів» (М. Цукерман), Опитувальник самоствавлення (В. Столін, С. Пантілеєв). Як фактор, що попереджає формування схильності до віктимної поведінки, був вказаний емоційний інтелект, та взята методика Н. Холла для його вивчення [2, с. 25–30].

Отже, щодо методики О. Андронникової: під час аналізу результатів враховано насамперед показники нижче і вище за норму за шкалою реалізованої віктимності, що відповідно до інтерпретації результатів автором методики дозволяє констатувати наявність певних проявів віктимної поведінки. Показники, нижчі за норму (1–3 ступенів), свідчать, що досліджуваний нечасто потрапляє у критичні ситуації або в нього встиг виробитися захисний спосіб поведінки, що дозволяє уникати небезпечних ситуацій. Швидше за все, відчуваючи внутрішній рівень напруги, досліджуваний прагне уникати ситуації конфлікту, однак внутрішня готовність до віктимного способу поведінки присутня. Показники вище за норму (8–9 ступенів) означають, що особа досить часто потрапляє в неприємні або навіть небезпечні для його здоров'я та життя ситуації.

З урахуванням наявності середнього або високого рівнів реалізованої віктимності та принаймні одного високого рівня за певним видом схильності до віктимної поведінки загальний рівень

схильності досліджуваного до віктимної поведінки визначався як високий [3, с. 7–12].

За низьких рівнів реалізованої віктимності та переважно низьких рівнів схильності до віктимної поведінки (допускалася наявність одного середнього рівня) констатувався низький рівень схильності до віктимної поведінки. Усі інші співвідношення було віднесено до середнього рівня схильності до віктимної поведінки (табл. 1).

Із даних, що наведені в табл. 1, можна побачити, що: 38,1% досліджуваних осіб юнацького віку характеризуються високим рівнем схильності до віктимної поведінки, 45,6% – середнім, лише 16,3% – низьким.

Найбільше вираженою виявилася *схильність до саморуйнівної поведінки*. Такі особи характеризуються жертвовністю, що пов'язана з активною поведінкою людини, яка (свідомо чи неусвідомлено) провокує ситуацію віктимності своїм проханням або зверненням. Для активних потерпілих характерна поведінка двох видів: така, що провокує, якщо для заподіяння шкоди залучається інша особа, і самопошкоджувальна, яка характеризується схильністю до ризику, необдуманого поведінки, часто небезпечної для себе й оточуючих. Наслідків своїх дій такі особи можуть не усвідомлювати або не надавати їм значення.

Досліджувані із середнім рівнем схильності до *саморуйнівної поведінки* (25,8%) характеризуються підвищеною тривожністю, підозрілістю, надмірною турботою про власну безпеку, прагненням захистити себе від помилок, є схильними до страхів. Як наслідок, це спричинює пасивність особистості, через страх робити помилки, це не добре позначається як на самореалізації особистості загалом, так і на поведінці в загрозованих ситуаціях, що виникли об'єктивно, незалежно від дій даної особи. До речі, М. Шакурова [10] вказує на те, що така поведінка може передаватися у спадок, на чому наполягає і Ч. Тойч [6] у річищі генетичної віктимології.

Щодо нашого дослідження, то лише 45% респондентів мають низький рівень вираженості *схильності до саморуйнівної поведінки*.

Доволі виражена й *схильність до некритичної поведінки*, високий рівень якої виявлено у 16,9% досліджуваних. За інтерпретацію автора методики до даної групи належать особи, що демонструють необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації, нерідко виявляють схильність до спиртного, нерозбірливість у знайомствах, довірливість. Некритичність може проявитися на базі як особистісних негативних рис (наприклад, користолюбство), так і позитивних (щедрість, чуйність, сміливість та ін.), а також у силу невисокого інтелектуального рівня. Схильні до ідеалізації людей, виправдання негативної поведінки інших [1].

Досліджувані із середнім рівнем *схильності до некритичної поведінки* (32,2%) виявляють вдумливість, обережність, прагнення передбачати наслідки своїх вчинків, що іноді призводять до пасивності. Самореалізація у цьому випадку ускладнена, що призводить до незадоволеності своїми досягненнями, почуття досади, заздрощів тощо.

Щодо *схильності до некритичної поведінки*, то її низький рівень виявлено у 51% досліджуваних.

Агресивна модель схильності до віктимної поведінки виражена дещо менше – 9,8% осіб юнацького віку мають високий її рівень. Це особи, які схильні потрапляти в неприємні й небезпечні для життя й здоров'я ситуації внаслідок виявленої ними агресії (у формі нападу чи іншого провокуючої поведінки). Характерно навмисне створення або провокування конфліктної ситуації. Спостерігається схильність до антигромадської поведінки, порушенню соціальних норм. Легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, яскраво їх висловлюють, домінують, нетерплячі.

Досліджувані із середнім рівнем *схильності до агресивної поведінки* (19,0%) характеризуються зниженням мотивації досягнення, спонтанністю в

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за рівнями схильності до віктимної поведінки

Прояви віктимної поведінки	Рівні схильності, кількість досліджуваних у %		
	Низький	Середній	Високий
Агресивна віктимна	71,2	19,0	9,8
Саморуйнівна	45,0	25,8	29,2
Гіперсоціальна	11,8	87,3	0,9
Залежна та безпорадна	71,5	19,5	9,0
Некритична	51,0	32,2	16,9
Реалізована віктимність	22,5	75,4	1,9
Загальний показник	16,3	45,6	38,1

поєднанні із прагненням дотримуватися прийнятих норм і правил, високою образливістю тощо.

У 71,2% виявлено низький рівень *схильності до агресивної віктимної поведінки*.

Приблизно такі ж кількісні дані одержано у випадку *схильності до залежної та безпорадної поведінки*, високий рівень виявлено у 9% досліджуваних. За інтерпретацію автора методики до даної групи належать особи, що не роблять опору, протидії злочинцю з різних причин: в силу віку, фізичної слабкості, безпорадного стану (стабільного або тимчасового), боягузтва, з боязні відповідальності за власні протиправні або аморальні дії тощо. Можуть мати установку на безпорадність, небажання робити щось самому (без допомоги), низьку самооцінку. Боязкі, соромливі, навіювані. Схильні виправдовують чужу агресію. Можливий також варіант засвоєної безпорадності в результаті неодноразового попадання в ситуації насильства.

У 19,5% досліджуваних виявлено середній рівень *схильності до залежної та безпорадної поведінки*, через внутрішню вразливість зовні вони виявляють нонконформізм, схильність до незалежності, відособленості, прагнуть виділитися із групи однолітків, мають на все свою точку зору, підвищений скептицизм, можуть бути непримирними до думки інших, авторитарними, конфліктними тощо.

Натомість у 71,5% виявлено низький рівень *схильності до залежної та безпорадної поведінки*.

Найменше виражена *схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки*, низький рівень якої констатовано у 11,8%, а високий – у 0,9% досліджуваних. Для останніх є характерною жертвна поведінка, яка є такою, що соціально схвалюється. Сюди відносяться особи, позитивна поведінка яких привертає на них злочинні дії агресора. Вони нетерпимі до поведінки, що порушує громадський порядок, вважають неприпустимим ухилення від втручання в конфлікт. Наслідки таких учинків усвідомлюються не завжди. Сміливі, рішучі, принципові, щирі, можуть бути надмірно самовпевненими.

Водночас привертає увагу доволі велика кількість досліджуваних із середнім рівнем такої схильності (87,3%), які характеризуються пасивністю, байдужістю до явищ, які відбуваються навколо, що може бути наслідком образи на зовнішній світ, формування в результаті відчуття нерозуміння, відсутності почуття соціальної підтримки, включеності в соціум.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено статистично значущі відмінності в показни-

ках схильності до віктимної поведінки досліджуваних різних спеціальностей.

Із рис. 1 випливає, що показники схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки найменші в майбутніх юристів, ніж у представників інших спеціальностей ($p < 0,01$).

Найвищі показники схильності до віктимної поведінки виявлені в майбутніх психологів, що свідчить про нагальну потребу спеціальної психологічної роботи в цьому контексті, оскільки особистість психолога є важливим інструментом його професійної діяльності.

Щодо конкретних проявів схильності до віктимної поведінки, то встановлено, що майбутні психологи більш схильні до саморуїнної ($p < 0,01$), майбутні історики – до агресивної віктимної та некритичної ($p < 0,01$), майбутні інженери – до залежної та безпорадної поведінки ($p < 0,01$), майбутні юристи – до гіперсоціальної (на рівні тенденції, $p = 0,1$) поведінки.

Показники реалізованої віктимності є найменшими в майбутніх юристів. Одним із ймовірних пояснень цього факту може бути більш розвинена правова свідомість як їх професійно важлива характеристика, що певною мірою забезпечує передбачення наслідків такої поведінки (в контексті аналізу взаємодії злочинця й жертви в межах опанування спеціальності).

Також під час дослідження особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки було констатовано, що вона залежить від гендерно-вікових та соціально-демографічних (місце та порядок народження, склад сім'ї, наявність і стать сиблінгів, освіта батьків тощо) характеристик.

Під час проведення експерименту, окрім даних отриманих під час обробки методик, були отримані дані, які ми не описували як валідні, тому що їх отримання не було метою експерименту, але з наукової точки зору здалися цікавими. Отже, більшість студентів, що брали участь у дослідженні, побажали отримати зворотній зв'язок, задля ідентифікації їхнього примірника методик ми попросили намалювати щось на першій сторінці. Даючи відповіді на питання методик, інколи можна надати завідомо соціально очікувану відповідь (тому більшість методик мають шкалу брехні), але малюнок не може обманути, малюнок видає підсвідоме, все те, що не знаходиться на поверхні, про що свідчать роботи багатьох науковців в цієї галузі [5; 7; 9]. Відомо, що малюнок – це скоріш психологічна реальність, ніж візуальні спостереження і містить у собі багато емоційних елементів.

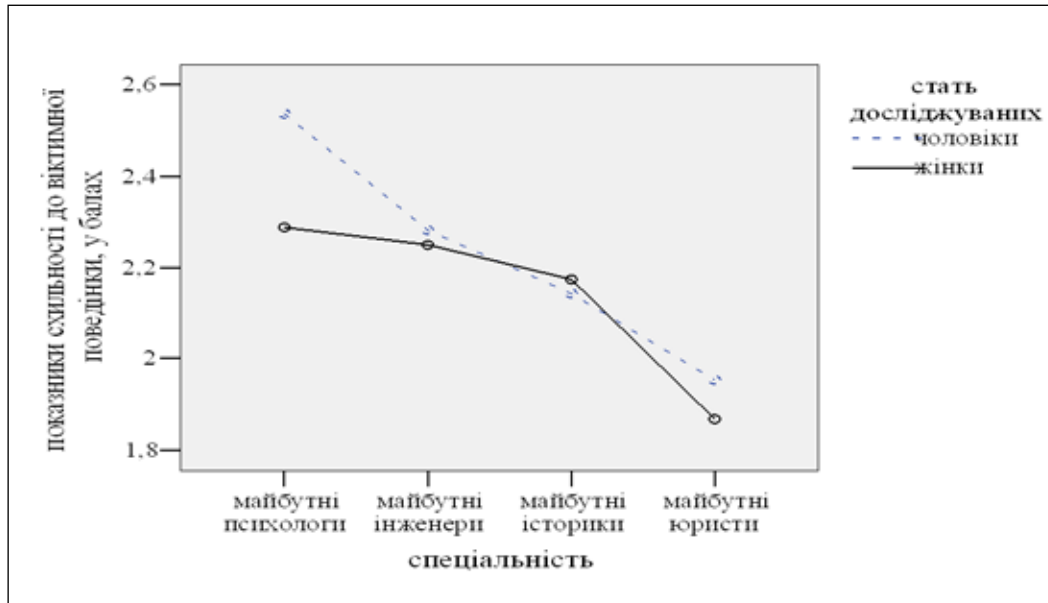

Рис. 1. Особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої спеціальності

Таким чином, коли результати оброблених методик демонстрували особу зі схильністю до віктимної поведінки, тривожну, невпевнену у собі або агресивну – малюнок відображав теж саме. Але найбільш цікавим було, коли особа давала заздалегідь соціально очікувані відповіді, про що свідчили результати за шкалою брехні, а малюнок показував інше. Наприклад, густо затушоване серце або сонце – пригнічені емоції; затушовані кола – прагнення гармонізувати всі навколо, але часом у цих людей пробивається депресивний настрій; стрілки – людина стоїть перед вибором і не може прийняти рішення, невпевнена у собі; очі (щільно зачорнені зіниці) – почуття страху, гіперчутливість по відношенню до громадської думки; муха в павутині – невміння діяти самостійно, депресивний стан; восьминіг – людина є песимістом по натурі і не готові боротися з життєвими негараздами; мушля – людина пливе за течією туди, куди її несе життя, і не приймає ніяких зусиль для того, щоб хоч щось змінити в кращу сторону [7; 8] тощо. Тобто малюнок демонстрував справжні емоції та почуття людини.

Після дослідження і отримання результатів була розроблена і успішно застосовано психологічна програма «4Е» з розвитку емоційного інтелекту, як фактор, що попереджує формування схильності до віктимної поведінки [4, с. 134–140].

І тим не менш, отримані дані щодо схильності до віктимної поведінки осіб юнацького віку залежно від їх майбутньої професії зумовлюють

подальшу доцільність емпіричного дослідження. З урахуванням несподівано отриманих за допомогою малюнків даних становить інтерес у наступному дослідженні цілеспрямовано використовувати проєктивні методики.

Висновки. За результатами емпіричного дослідження виявлено схильність до віктимної поведінки у значної кількості осіб юнацького віку. Високий рівень такої схильності виявлено в понад третини, а середній рівень – приблизно в половини досліджуваних. Щодо особливості схильності залежно від майбутньої професії досліджуваних впливає, що показники схильності до віктимної поведінки найменші в майбутніх юристів, ніж у представників інших спеціальностей. Найвищі показники схильності до віктимної поведінки зафіксовано в майбутніх психологів.

Встановлено, що майбутні психологи більш схильні до саморуйнівної, майбутні історики – до агресивної та некритичної, майбутні інженери – до залежної та безпорадної, майбутні юристи – до гіперсоціальної віктимної поведінки.

Отриманні результати дали підставу розробити та застосувати психологічну програму «4Е» з розвитку емоційного інтелекту як фактору, що попереджує формування схильності до віктимної поведінки. У результаті апробації програми доведено її ефективність.

Виявлені показники зумовлюють подальшу доцільність емпіричного дослідження, можливо, з паралельним вивченням інших факторів і застосуванням проєктивних методик.

Список літератури:

1. Андронникова О.О. Тест склонности к виктимному поведению. *Развитие гуманитарного образования в Сибири*: сб. науч. тр. Новосибирск : НГИ, 2004. Вып. 9.4. 1. С. 11–25.
2. Бантишева О.О. Взаємозв'язок емоційного інтелекту зі схильністю осіб юнацького віку до віктимної поведінки. *Вісник ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка*. 2014. Вып. 121. С. 25–30.
3. Бантишева О.О. Особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої професії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. № 11. С. 7–12.
4. Бантишева О.О. Теоретичне обґрунтування, зміст та результати апробації психологічної програми розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку схильних до віктимної поведінки. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1, Т. 1. С. 134–140.
5. Бернс Р.С., Кауфман С.Х. Кинетический рисунок семьи: введение в понимание детей через кинетические рисунки. Москва, 2000. URL : <https://studopedia.org/index.php?vol=2&post=33337> (дата звернення: 10.01.2021).
6. Бумаженко Н.И. Виктимология. Учебное пособие. Витебск: УО ВГУ им. П.М. Машерова, 2010. 115 с.
7. Венгер А.Л. Психологические рисуночные тесты. Москва : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. 160 с.
8. Королева З. Говорящий рисунок: 100 графических тестов. Екатеринбург, 2005. URL : https://studopedia.ru/12_245309_koroleva-zlata.html (дата звернення: 10.01.2021).
9. Романова Е.С., Потемкина О.Ф. Графические методы в психологической диагностике. Москва, 1991. URL : https://www.phantastike.com/psychoanalysis/graphical_methods/html/ (дата звернення: 05.12.2020).
10. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога. Учебное пособие. Москва : Академия, 2004. 265 с.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Прогресс, 1996. 344 с.

Bantysheva O.O. ADOLESCENTS' PROPENSITY TOWARDS SOME FORMS OF VICTIM BEHAVIOUR IN ACCORDANCE WITH THEIR FUTURE PROFESSION: EMPIRICAL STUDY

The article contains the results of the empirical research of the propensity to victim behavior in adolescents depending on their future profession. It is known that young people of this age tend to be sensitive, dependent on the opinion of others and prone to taking unreasonable risks. On the other hand they can be quite passive with a high level of anxiety. Such a condition of a young person might make it harder for him or her to decide what profession to choose, which is extremely important for adolescents, as the readiness for defining oneself is one of the mental new growths of that age. All future life depends on the choice of a professional path. If a profession can comfortably reduce the frequency of physical and mental problems and enhance the joy of life then it will have a huge influence on a person's condition and the way he or she feels. It was found out during the research that the indicators which show adolescents' propensity to victim behaviour were the lowest among the future lawyers if compared with other professions. Future psychologists had the highest indicators. The research involved: future engineers (32,3%), future psychologists (31,3%), future historians (18,4%) and future lawyers (18,0%).

When the data were analyzed it was found out that future psychologists were more prone to self-destructive (active behaviour of a person which provokes a victim situation by asking someone something or addressing him), future historians – to aggressive (manifestation of aggression in the form of attack or some other provoking behaviour) and non-critical (demonstrating inconsideration, inability to assess vital situations), future engineers – to dependent and helpless (not actively resisting a criminal due to different reasons: age, physical weakness, helplessness etc.), future lawyers – to hyper-social victim behaviour (sacrificial behaviour which is socially praised.)

On the whole indicators of adolescents' victim behaviour that future lawyers demonstrated were the lowest if compared with other professions. One of the possible explanations of that may be the more developed legal awareness that is a professionally essential characteristic for future lawyers and which helps in the full foresee the consequences of such a behaviour (in the context of the analysis of the interaction between the criminal and the victim while learning the profession.)

A psychological program of the emotional intelligence development "4E" was prepared which is aimed at preventing and correcting propensity to victim behaviour and theoretically is based on the premise that the development of the emotional intelligence in adolescence becomes especially significant due to the new quality of a young person's life, the awareness of one's individuality and aspiration towards building up constructive relationships with people around. On the other hand, low level of the emotional intelligence might indicate the inability to properly understand your own emotions as well as the emotions of other people and subsequently the failure to build up constructive relationships which can cause deviations in behaviour. Propensity to victim behaviour is one of such deviations.

Key words: *adolescents, self-determination in the profession, victim behaviour, propensity to victim behaviour, aggressive behaviour, self-destructive behaviour, hyper-social behaviour, dependent and helpless behaviour, non-critical behaviour, emotional intelligence.*